

ЕКОСИСТЕМНИЙ ПІДХІД: ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ (ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ)

Оробець К. М.

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права № 2
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Розширення та поглиблення знань у будь-якій науковій сфері супроводжується їх інтеграцією, адаптацією новітніх досягнень інших наук, використанням здобутків світового досвіду, зростаючою кількістю міждисциплінарних підходів і концепцій. Не є винятком і наука кримінального права України, яка у процесі динамічного розвитку може використовувати поняття та підходи з інших галузей знань, адаптуючи їх з урахуванням власних завдань і функцій.

Одним з таких міждисциплінарних підходів є екосистемний підхід, який повинен базуватися не лише на результатах розробок європейської та світової екологічної думки, а й на філософських уявленнях про систему і системні зв'язки, та може набувати практичного значення у разі застосування у правничих галузях, завдання яких тією чи іншою мірою пов'язані з регулюванням або охороною суспільних відносин у сфері довкілля. Що стосується кримінального права, то сфера застосування зазначеного підходу не вичерпується юридичною базою протидії злочинам, що закріплені у розділі VIII Особливої частини КК України «Злочини проти довкілля», охоплюючи також інші злочини, які заподіюють або можуть заподіяти шкоду довкіллю (у подальшому – злочини, що посягають на довкілля), наприклад, диверсію (ст. 113 КК), терористичний акт (ст. 258), незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 265), порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414), тощо.

Термін «екосистема» був запроваджений у науковий обіг у 1935 р. британським ученим Артуром Тенслі в роботі «Правильне і неправильне вживання ботанічних термінів». У подальшому це дало початок дослідженням довкілля як відкритої динамічної системи та, нарешті, формуванню у другій половині ХХ ст. екосистемного підходу як інноваційної методології у сфері природокористування [3, с. 100].

Екосистемний підхід у праві відтворено в низці міжнародних договорів, наприклад, в ратифікованих Україною Конвенції про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 р., Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату (Нью-Йорк, 9 травня 1992 р.), Конвенції про охорону біологічного різноманіття (Ріо-де-Жанейро, 5 червня 1992 р.), Конвенції про захист Чорного моря від забруднення (Бухарест, 21 квітня 1992 р.) та протоколі до неї, Стокгольмській конвенції про стійкі органічні забруднювачі (22 травня 2001 р.); програмних міжнародно-правових актах, зокрема, Всеєвропейській стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (Софія, 25 жовтня 1995 р.); юридичних документах ЄС (наприклад, в Директиві 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в

галузі водної політики» від 23 жовтня 2000 р.) і національному законодавстві різних країн світу. Ось чому врахування цього підходу можна вважати однією з сучасних вимог інтеграції України у європейське та світове співтовариство.

Застосування екосистемного підходу в різних галузях права, нормами яких регулюються та охороняються суспільні відносини у сфері довкілля, включаючи кримінальне право, виглядає прийнятним і навіть доцільним, адже саме екосистеми, а не окремі природні об'єкти мають такі характеристики, як екологічна рівновага, здатність через механізм біотичної регуляції та стабілізації до компенсації збурень довкілля [1, с. 8, 9], тобто до самовідтворення, а отже – повніше виражають сутність екологічних процесів і законів, дають можливість комплексно й більш повно визначити розміри шкоди, завданої довкіллю людською діяльністю, зокрема і злочинною.

До переваг екосистемного підходу потрібно віднести також універсальність поняття «екосистема», яке, наприклад, може означати екосистему і Світового океану, і одного з морів, і будь-яку частину останнього тощо [4, с. 323]. Це дозволяє обмежувати сферу деструктивного впливу того чи іншого кримінального правопорушення, а також може виступати одним з критеріїв для класифікації злочинів проти довкілля за видовим об'єктом. Однак при цьому необхідно враховувати, що кримінальним законом охороняються не окремі природні та виробничі об'єкти чи навіть екосистеми, взяті «самі по собі», а, як це впливає з визначення об'єкта злочину, суспільні відносини, що забезпечують через названі складові довкілля оптимальну взаємодію навколишнього природного середовища і людини й самі є формою прояву цієї взаємодії [5, с. 6].

У законодавстві України можливості екосистемного підходу не використовуються в достатньому обсязі. Деякі його елементи впроваджені лише фрагментарно в окремих нормативно-правових актах та програмних документах. Показово, що достатньо повне визначення екосистеми, що може бути взято за основу, міститься саме у програмному, а не нормативно-правовому акті – Загальнодержавній програмі охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів, де вказано, що «екосистема (екологічна система) – природний комплекс, створений живими організмами, з умовами їх існування, пов'язаними між собою обміном речовин і енергії, які утворюють систему взаємозумовлених біотичних та абіотичних явищ і процесів» [6, с. 546].

Застосування екосистемного підходу у кримінальному праві дає можливість визначити комплекс критеріїв деяких оціночних понять, що окреслюють різні прояви шкоди, заподіяної довкіллю. Наприклад, при оцінці істотної шкоди у злочинах, пов'язаних з незаконним вилученням живих ресурсів з природного становища, не можна ігнорувати того факту, що природні ресурси входять до складу екосистем, які, у свою чергу, утворюють єдину систему довкілля. Тісний взаємозв'язок між усіма елементами довкілля проявляється в екологічній значущості – здатності одних природних ресурсів впливати на існування та розвиток як інших природних ресурсів, так і людини.

Зазначені вище взаємозв'язки проявляються, зокрема, в тому, що різке скорочення кількості одних видів тварин або рослин тягне за собою зникнення інших, пов'язаних видів. Екологічні ніші і ланки харчового ланцюга, які звільня-

ються, в ході екологічного дублювання замінюються на такі види, що можуть виявитися небажаними для людини в господарському, медичному чи іншому відношенні. Якщо ж через різке видове збіднення природа не знайде матеріалу для заміни, це може призвести до повної загибелі екосистеми [2, с. 44], тому видове різноманіття оцінюється екологами як важливий чинник стабільності екосистеми [4, с. 329].

Зникнення промислово значущих видів тваринного та рослинного світу може тягнути за собою поширення нових видів, екологічна або промислова цінність яких є низькою. Тому застосування екосистемного підходу не тільки не виключає, а й, навпаки, обумовлює поєднання матеріальних і нематеріальних збитків у наслідках злочинів, що посягають на довкілля.

Також застосування екосистемного підходу вимагає при визначенні шкоди, заподіяної довкіллю, враховувати не лише загибель живих природних ресурсів, а й порушення процесу їх відтворення, що призводить до тривалих негативних змін у процесі відтворення всієї екосистеми, яка втрачає здатність до підтримання біологічного життя всіх або деяких форм. В останньому випадку порушується природна рівновага екосистеми. Добування же частини біомаси, важливої для відтворення біоресурсів (молоді тварини і рослини, водні тварини в нерестовий період), також здатен вплинути на стан водної екосистеми, завдати їй великої шкоди.

Несприятлива екологічна ситуація, наслідки Чорнобильської катастрофи, масштабне забруднення вод, надр і атмосферного повітря промисловими викидами та іншими небезпечними речовинами надають ще більшого соціального значення правовій охороні в Україні цілісних екосистем, не обмежуючись окремими природними об'єктами. Сукупність названих чинників зумовлює загрозу для життя і здоров'я людини на генному рівні, що є «проміжною ланкою» між власне шкодою довкіллю та шкодою життю та здоров'ю особи.

Таким чином, екосистемний підхід дає можливість досліджувати та оцінювати суспільну небезпеку шкоди, заподіяної тим чи іншим елементам довкілля, не ізолювано, а системно, в усіх проявах як внутрішніх, суто екологічних, так і зовнішніх, соціально-екологічних взаємозв'язків. Досліджуваний міждисциплінарний підхід слід визнати досить перспективним для застосування у різних галузях права. Зокрема, у кримінальному праві він може набувати суттєвого значення при встановленні у злочинах, що посягають на довкілля: 1) змісту родового та безпосереднього об'єкта, а також виокремленні видових об'єктів; 2) розмірів шкоди, заподіяної довкіллю, у злочинах з матеріальним складом, зокрема, при формулюванні критеріїв визначення таких оціночних понять, як «істотна шкода», «тяжкі наслідки» тощо, що може вплинути на кваліфікацію злочинів, розмежування суміжних злочинів між собою, відмежування злочинів від інших правопорушень та від правомірної поведінки; 3) характеру та ступеня суспільної небезпечності діяння, що у законотворчій діяльності може впливати на його криміналізацію (або декриміналізацію), пеналізацію (або депеналізацію), а під час правозастосування – на призначене покарання.

Література:

1. Бринчук, М. М. Экосистемный подход в праве [Текст] / М. М. Бринчук // Экологическое право. – 2008. – № 1. – С. 6-14.
2. Демина, Т. А. Экология, природопользование, охрана окружающей среды [Текст] / Т. А. Демина. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 143 с.
3. Екологічна енциклопедія [Текст]: У 3-х томах / редкол.: А. В. Толстоухов (голов. ред.) та ін. – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2008. – Т. 3. О-Я. – 472 с.
4. Константинов, А. С. Общая гидробиология [Текст]: учебн. / А. С. Константинов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1986. – 472 с.
5. Корчева, З. Г. Уголовно-правовая охрана природы в УССР [Текст] / З. Г. Корчева. – Х.: Харьков. юрид. ин-т, 1975. – 84 с.
6. Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів [Текст]: Закон України від 22 березня 2001 р. № 2333-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 28. – Ст. 135. – С. 546-575.